

УДК 343.98

В.І. Бояров

ЩОДО ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК

У статті розглянуто концептуальні положення формування методик розслідування окремих категорій (видів) злочинів. Обґрунтовано необхідність уключення до структури криміналістичної методики, крім кримінально-правової та криміналістичної характеристик злочину, особливостей розслідування на початковому, наступному та заключному етапах розслідування такої й особливостей судового розгляду таких справ, тактики підтримання державного обвинувачення.

Ключові слова: *криміналістична методика, структура, досудове розслідування, судовий розгляд.*

Постановка проблеми. Криміналістична методика, яка традиційно розглядається як система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з організації і здійснення розслідування та попередження злочинів, вивчає два специфічні, діалектично взаємопов'язані об'єкти: злочин і розслідування [1, с. 5, 25–26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику увагу розробленню теорії криміналістичної методики надано, зокрема, у працях таких науковців-криміналістів як: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, Ю.П. Гармаєв, В.І. Громов, І.І. Когутич, О.М. Колесніченко, І.М. Лузгін, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, А.В. Шмонін, М.П. Яблоков та ін.

Водночас до цього часу питання щодо структури окремої методики є дискусійним. Вінберг А.І. і Шавер Б.В. ще в 40-х роках ХХ ст. майже в першій спробі якось уніфікувати структуру окремих криміналістичних методик запропонували розглядати в ній основні особливості розслідування, початкові дії слідчого; обставини, які підлягають установленню та дослідженню; основні прийоми виявлення, дослідження та фіксації доказів; установлення мотивів злочину, а також установлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину [2, с. 197]. У подальшому структура криміналістичної методики мала такий вигляд: визначення кримінально-правової характеристики (як теоретичної основи формування криміналістичної методики) та криміналістичної характеристики злочину, особливості початкового етапу розслідування (особливості порушення справи; обставини, які підлягають доказуванню, планування та побудова версій; особливості проведення невідкладних слідчих та процесуальних дій тощо); особливості наступного етапу розслідування (тактика проведення окремих слідчих дій, підготовка матеріалів та проведення судових експертиз, проведення комплексу тактичних операцій, особливості взаємодії з оперативними підроз-

ділами правоохоронних органів, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю тощо); особливості роботи слідчого на заключному етапі розслідування, установлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину. Такою структура методики фактично залишається й сьогодні, оскільки довгий час у цілому задовольняла слідство, бо достатньо повно охоплювала всі найбільш важливі питання, які поставали перед досудовим слідством під час розслідування.

Формування цілей. Метою цієї статті є дослідження концептуальних положень формування методик розслідування окремих категорій (видів) злочинів.

Виклад основного матеріалу. Треба визнати, що в доктрині йшлося переважно про формування неповних (повноструктурних) криміналістичних методик, а методик, де структура була усічена, оскільки слідчого не дуже цікавило, що буде в суді (бо це вже була справа державного обвинувачення – прокурора). Формувалися відповідні методики в результаті вивчення та аналізу слідчої та судової практики (розслідування та судового розгляду) окремих категорій злочинів, використання інших джерел в рамках дисертаційних досліджень [3, с. 17-19], обсяг яких не надавав можливості для створення методики, яка б охоплювала початковий, наступний і заключний етапи розслідування (ознайомлення з понад 50 авторефератами кандидатських і докторських дисертацій, що присвячені особливостям розслідування окремих категорій злочинів, які були захищені у 2010-2014 рр., – це повністю підтверджують). Основна увага розробниками таких методик приділялася (крім визначення криміналістичної характеристики злочину) особливостям так званої «дослідчої перевірки», початковому етапу розслідування й деякою мірою – наступному етапу, а на викладення особливостей дій слідчого на заключному етапі місця (у зв'язку з обмеженим обсягом дисертаційного дослідження) уже не залишалось. Це ж стосується і змісту монографічних видань, які готувалися переважно на основі конкретних дисертаційних досліджень зазначеного спрямування. Стосовно питань тактики підтримання державного обвинувачення, як можливого заключного розділу у структурі криміналістичної методики, – він був відсутній, а якщо готувалося дослідження з цього питання, то воно готувалося у «відриві» від «основної» криміналістичної методики.

Такий стан є цілком виправданим, коли йдеться про злочини, розслідування яких не викликає значних складнощів і розслідуються вони в умовах дії КПК України 1960р. В інших випадках йдеться про «неповну» методику – з усіченою структурою. Як приклад, можна назвати такі дослідження останніх років, де зроблена спроба створення окремих криміналістичних методик: розслідування масових заворушень [4]; злочинних посягань, учинених на ґрунті проповідування деструктивних ідео-

логій чи виконання релігійних обрядів [5]; злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі [6]. Це дисертаційні дослідження, де зроблена спроба сформулювати окрему криміналістичну методикою розслідування об'ємних та досить складних для викриття винних кримінальних правопорушень. Усі вони не передбачають розгляду особливостей заключного етапу розслідування, хоча йдеться про достатньо специфічні злочини, які характеризуються наявністю в діях винуватих осіб ідеологічної складової, специфічної мотивації, учиненням дій у складі злочинних формувань, що мають деякі ознаки організованих, розслідування яких супроводжується ефективною протидією слідству з боку підозрюваних, обвинувачених (погрози, помста, що призводить до поширення використання так званих анонімних свідків та ін.) та створенням обстановки, в умовах якої багато пересічних громадян можуть поділяти ідеологію та мотивацію дій винних осіб, виправдовуючи їх. Тому судовий розгляд таких справ завжди є проблемним. Деякі питання тактики розгляду таких справ в судах розглядалися в дисертаційних дослідженнях лише в плані організації слідством (прокурором) з'явлення свідків для допиту в суді, якщо стосовно таких осіб на досудовому слідстві було застосовано заходи безпеки [4], або щодо тактики підтримання обвинувачення в окремих категоріях справ [7].

З іншого боку, такий стан є цілком зрозумілим, оскільки на той час чинне кримінальне-процесуальне законодавство України лише формально декларувало існування під час судового розгляду змагальності та рівності сторін.

Більше того, можна поділити думку Ю.П. Гармаєва, що більшість дисертаційних досліджень з методики розслідування окремих видів злочинів не можна назвати методикою розслідування, оскільки йдеться переважно про рекомендації, у яких викладені, наприклад, лише деякі елементи криміналістичної характеристики й рекомендації з проведення початкових слідчих дій, тому можна говорити про особливості методики розслідування, а не про основи методики [8, с. 198–199]. Тобто, лише частково виконуються функції окремих криміналістичних методик: описово-інформаційної, пізнавально-прагматичної, прогностично-евристичної, дидактичної тощо [9, с. 90–91].

Таким чином, можна констатувати, що окрема криміналістична методика традиційно охоплює лише початковий етап досудового розслідування, а тактика, наприклад, підтримання державного обвинувачення не пов'язувалася з методикою розслідування. Водночас треба визнати, що це питання не є новим: ще в 1938 р. Ципкін А. справедливо вказував на необхідність упровадження даних криміналістики в діяльність судів [10, с. 44–46], а в кінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. цю думку поділяло

багато науковців, зокрема Вінберг А.І. [11, с. 15], Терзів М.В. [12, с. 154], Гродзінській М.М. [13, с. 9–10], Колмаков В.П. [14, с. 11–13] та ін.

У 1964 р. з'явилася монографія Л.Ю.Ароцкера «Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел», де розглядалися питання планування судового слідства, висунення судових версій, дослідження змісту поняття криміналістичної тактики судового слідства та обставин, які визначають цю тактику, а також безпосередньо тактика проведення в суді впізнання, огляду, судового експерименту, проведення криміналістичних експертиз. Він визначав криміналістичну тактику судового слідства як систему основаних на кримінально-процесуальному законі прийомів і методів планомірної підготовки й проведення судового слідства та окремих судових дій, що забезпечує встановлення істини в справі [15, с. 29].

Питання поширення криміналістичної методики розслідування на судовий розгляд до цього часу залишається невизначеним, хоча їх обговорення після появи праці Ароцкера Л.Ю. не зупинилося. Це, зокрема, дисертаційні дослідження Когутича І.І. [16], Мирошніченка Ю.М. [17] та ін. Гавло В.К., наприклад, обґрунтовує включення до структури криміналістичної методики, крім традиційного базового елемента, яким є криміналістична характеристика, також ще двох: 1) криміналістичної характеристики попереднього розслідування та 2) криміналістичної характеристики судового слідства або, за визначенням автора, «криміналістичної характеристики судового розгляду окремого виду або групи злочинів» [18].

Цю точку зору підтримує Бойко Ю.Л., який виокремлює в структурі криміналістичної методики розслідування три взаємопов'язані елементи, які охоплюють: (1) характеристику діяльності злочинця; (2) характеристику діяльності з дізнання й попереднього слідства, (3) характеристику діяльності суду під час судового розгляду [19, с. 274]. Шепітько В.Ю. відмічає «справедливість тези про віднесення до предмета криміналістики законності судового дослідження злочинів» [20, с. 56].

У чинному КПК України (2012 р.) передбачені новели, які суттєво змінили досудове слідство та судовий розгляд. А це, на нашу думку, потребує створення методик розслідування окремих видів злочинів, які б охоплювали, крім стадії досудового розслідування, також і судовий розгляд кримінальних проваджень окремих категорій (безумовно, немає нагальної потреби у створенні таких методик щодо злочинів невеликої тяжкості, або коли застосовуються угоди про визнання винуватості чи про примирення та деякі інші, які не є складними для доказування).

Раніше – за часів КПК України 1960 р. – слідчий, після закінчення досудового слідства, передавав кримінальну справу прокуророві, який після затвердження обвинувального висновку, направляв її до суду. І питання,

пов'язані з обранням тактики підтримання обвинувачення, участі в судових діях – усе це було вже прерогативою прокурора, оскільки слідчий не був стороною обвинувачення. До того ж, суттєвим було те, що суд отримував матеріали кримінальної справи і після її вивчення до початку розгляду справи, суддя вже міг сформувавши (хоча б часткове) певне внутрішнє переконання щодо винуватості (або невинуватості) обвинуваченого (підсудного).

За чинним КПК слідчий уже є стороною обвинувачення. Але найважливішим є те, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (ч.2 ст.36 КПК України) і в подальшому це процесуальне керівництво трансформується в підтримання державного обвинувачення. Ідеться про персональну незмінність фігури прокурорів в рамках одного провадження, процесуальний статус якої зазнає деяких принципів трансформації при переході від однієї стадії до іншої.

За правового природою зазначене процесуальне керівництво розглядається як «специфічний багатоступінний напрям кримінально-процесуальної діяльності прокурора, спрямованого на ефективну організацію досудового розслідування з використанням комплексу владно-розпорядчих повноважень...» [21, с. 3]. Функція безпосередньої участі прокурора в досудовому розслідуванні розглядається як допоміжна (додаткова) [22, с. 178-194], але треба зазначити, що процесуальне керівництво в тому вигляді, у якому воно визначено в КПК, нагадує звичайне керівництво розслідуванням, а отже, цей фактичний статус прокурора може свідчити про наявність у прокуратурі досудового слідства, тобто функції прокуратури, яка не передбачена Конституцією України (це питання потребує окремого серйозного дослідження з боку науковців-процесуалістів).

Як відомо, функціональною метою всякої конкретної криміналістичної методики є формування системи доказів, необхідних для обґрунтування правових рішень у кримінальному провадженні. Саме ця мета обумовлює функціональну структуру та зміст відповідних криміналістичних методик. І правильне розуміння всіма суб'єктами – виконавцями єдиної цілі методики визначає прийняття ними оптимальних рішень, високу ефективність взаємодії [23, с. 9]. Отже, діяльність прокурора як на досудовому розслідуванні, так і в суді потрібно включати до відповідних методик розслідування (питання організації, тактики тощо).

На відміну від КПК 1960 р., чинний КПК забороняє прокуророві надання суду інших матеріалів, крім обвинувального акту, реєстру матеріалів судового розслідування, цивільного позову та розписок про отримання обвинувального акта та цивільного позову (ч.4 ст.291 КПК). Тобто на прокурора покладено обов'язок доведення винуватості обвинуваченого, для чого він: обирає відповідну тактику обвинувачення, обґрунтовує порядок досліджен-

ня представлених доказів з урахуванням судової ситуації, що склалася, наприклад, у результаті дій захисту (у тому числі таких, що прогноуються), призначення судових експертиз; тактику проведення окремих судових дій: допиту (у тому числі перехресного), впізнання, огляду тощо. Завдяки зазначеній незмінності прокурора – від процесуального керівництва до підтримання державного обвинувачення – він добре знає справу, оскільки саме він на досудовому слідстві фактично визначає її спрямування (стратегію), саме з ним узгоджує більшість своїх процесуальних дій слідчий і саме тоді прокурор визначає перспективу успішного підтримання обвинувачення, а в подальшому може реалізувати свої напрацювання, застосовуючи відповідну тактику проведення судових дій (допиту, впізнання, дослідження документів тощо) в умовах виникнення відповідних судових ситуацій.

Знання суддею криміналістичної методики окремої категорії злочину дозволить йому правильно оцінити результати проведеного розслідування, а в подальшому – моделювати виникнення певних судових ситуацій, правильно підготуватися до слухання справи тощо.

Усе це, на нашу думку, можливо в разі включення до окремої методики розслідування злочинів відповідного підрозділу, присвяченого тактиці, наприклад, підтримання державного обвинувачення в суді, який буде логічним завершенням повноструктурної методики розслідування. Деякі існуючі сьогодні розробки, підготовлені на основі положень КПК України 1960 р. [7; 17] повною мірою не задовольняють потреби слідства, державного обвинувачення, захисту та суду в методичному забезпеченні розслідування злочинів, судового розгляду та здійснення захисту.

Джерелами створення криміналістичних методик традиційно є матеріали кримінальних справ, дисертаційні дослідження, нормативні акти тощо. [20, с. 20–22]. Для створення повноструктурних методик розслідування треба зосередити увагу на протоколі (запису) судового розгляду з аналізом тактики підтримання державного обвинувачення, захисту, зокрема, моделювання поведінки та реагування на дії захисту, суду (судді), потерпілого та інших учасників кримінального судочинства. Важливою є розробка питань, пов'язаних із вивченням та аналізом обстановки та умов розслідування й судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень; визначення найбільш ефективних засобів позитивного впливу на таку обстановку, яка негативно впливає на розслідування та судовий розгляд (тактика застосування негласних слідчих (розшукових) дій на досудовому слідстві, заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, використання положень ст. 225 КПК України, допит у суді в режимі відеоконференції тощо).

Висновки. Нагальною, на нашу думку, є потреба у створенні таких методик щодо найбільш складних як для розслідування, так і судового розгляду проваджень: убивств, учинених в умовах неочевидності; злочинів, учине-

них організованими злочинними угрупованнями; злочинів, які ускладнені наявністю ідеологічної складової в діяльності винуватих (кримінально-карані прояви екстремізму, які вчиняються учасниками стійких формувань, що мають ознаки організованих, тероризму; а також злочинів, учинених на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів та деяких ін.) та наявністю складної обстановки, в умовах якої проводиться розслідування та судовий розгляд тощо.

Використані джерела:

1. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / В. В. Тіщенко // Одеська національна юридична академія. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.
2. Винберг А. И. Криминалистика / А. И. Винберг, Б. М. Шавер. – [изд. 3-е]. – М. : Госюриздат, 1949. – 272 с.
3. Бахин В. П. Источники информации о потребностях следственной практики / В. П. Бахин, А. А. Садченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – Выпуск 42. – С.16–22.
4. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Павло Валерійович Шалдирван ; Академія адвокатури України. – К., 2005. – 201 с.
5. Білоус І. М. Розслідування злочинних посягань, учинених на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Ірина Миколаївна Білоус ; Академія адвокатури України. – К., 2010. – 188 с.
6. Ларкін М. О. Особливості розслідування злочинів проти особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі : дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Михайло Олександрович Ларкін ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2011. – 244 с.
7. Легеца Л.А. Процесуальні та тактичні питання підтримання державного обвинувачення у справах про хабарництво: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 / Лариса Анатоліївна Легеца ; Академія адвокатури України. – К., 2013. – 20 с.
8. Гармаев Ю. П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений : дисс. ... д-ра юрид. наук : специальность 12.00.09 / Юрий Петрович Гармаев. – 2004. – 342 с.
9. Шур Б. В. Функції окремих криміналістичних методик / В. Б. Шур // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 578 : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С.89–92.
10. Цышкин А. Судебное следствие и криминалистика / А. Цышкин // Социалистическая законность. – 1938. – № 12. – С.44–46.
11. Винберг А. И. Криминалистика. Введение в науку / А. И. Винберг. – М., 1962. – 140 с.
12. Терзиев Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики / Н. В. Терзиев // Правоведение. – 1961. – № 2. – С.152–156.

13. Гродзинский М. М. Советский уголовный процесс и криминалистика / М. М. Гродзинский // Вопросы криминалистики. – Сборник №№1–2. – 1961. – С. 5–20.

14. Колмаков В. П. Введение в курс науки советской криминалистики. Лекция / В. П. Колмаков // Колмаков В. П. Избранные труды по криминалистике. – Одесса : Юридическая литература, 2008. – С. 399–445.

15. Арошкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел / Л. Е. Арошкер. – М. : Юрид. лит., 1964. – 223 с.

16. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Іван Іванович Когутич ; Київський нац. університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 37 с.

17. Мирошниченко Ю. М. Правові і тактико-організаційні основи судового розгляду кримінальних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Юрій Михайлович Мирошниченко. – К. : Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2011. – 18 с.

18. Гавло В. К. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблемы теории и практики) : [монография] / А. А. Корчагин, В. К. Гавло. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 512 с.

19. Бойко Ю. Л. К вопросу о необходимости создания полноструктурных частных методик расследования отдельных видов преступлений / Ю. Л. Бойко // Значение творческого наследия профессора А. И. Винберга в развитии отечественной криминалистики (к столетию со дня рождения) : сб. материалов 49-х Криминалистических чтений. – М., 2008. – С.270–274.

20. Шепитько В. Ю. Изменчивость криминалистики в XXI веке и ее задачи в современных условиях / В. Ю.Шепитько // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010р. – Х. : Право, 2010. – С.55–59.

21. Попович О. В. Процесуальне керівництво прокурора в кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 / Олександр Васильович Попович – К. : Національна академія прокуратури України, 2015. – 20 с.

22. Юрчишин В. М. Процесуальні функції прокурора в досудовій стадії кримінального провадження: поняття, призначення, система : [навч. посіб.] / В. М. Юрчишин. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 276 с.

23. Гармаев Ю. П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : специальность 12.00.09 / Юрий Петрович Гармаев. – 2004. – 40 с.

Бояров В.И. О формировании современных криминалистических методик

В статье автор рассматривает концептуальные положения формирования методик расследования отдельных категорий (видов) преступлений. Обосновывается необходимость включения в структуру криминалистической методики,

криме, уголовно-правовой и криминалистической характеристик, особенностей расследования на начальном, последующем и заключительном этапах расследования, также и особенностей судебного рассмотрения таких дел, тактики поддержания государственного обвинения.

Ключевые слова: *криминалистическая методика, досудебное расследование, судебное рассмотрение.*

Boyarov V.I. The formation of modern criminalistics methodology

In this article the author deals with some conceptual provisions of the formation of modern criminalistics investigation methods of certain categories (types) of crimes.

Issues of different approaches to the creation of traditional criminalistics methods are discussed: from the first unifications in the 40s of XX century and before the advent of well-established methods with traditional structure.

The author considers modern methods of investigation as the incomplete, truncated methods, which do not cover the important aspects of investigation and judicial examination of criminal proceedings under the new criminal procedure code of Ukraine. The need to change the structure of the methodology the author links to situations of a specific creation of socio-political atmosphere when the investigation is conducted, resulting in the investigation becomes inefficient or completely paralyzed. This raises the need to define in private methods the most effective means of positive impact on the situation of the investigation and trial.

Introduced changes in the pre-trial investigation and judicial consideration of the new criminal procedure code of Ukraine are analyzed. The necessity to change traditional patterns of criminalistics methods is substantiated, because the previous criminal procedure code only formally declared the existence during judicial review of the adversarial and equality of parties. In particular, the need to include in the structure of criminalistics methods, except criminal and criminological characteristics, and distinctions of the investigation at all stages of pre-trial investigation, also distinctions of hearing the case, the support tactics of the state prosecution.

The author identifies the group of crimes, the investigation of which requires the creation of full structural forensic techniques. In this group he, in particular, includes the following criminal offences: murders committed in the context of obviousness; crimes committed by members of organized criminal groups; crimes that are complicated by the presence of the ideological component in the activities of the perpetrators (in particular, criminal extremism committed by members of criminal groups, who have organized characteristics; crimes of terrorist orientation; crimes committed on the grounds of preaching destructive ideologies or religious rituals and some others.), and in the case of a complex socio-political situation in which the investigation and judicial review is conducted.

Key words: *criminalistics methodology, pre-trial investigation, the state prosecution, judicial examination.*